МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

філологічний факультет

кафедра філософії та культурології

ОХОРОНА КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ЮНЕСКО ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконав:
студентка 4 курсу, 408 групи
Малишко Марія Василівна
***Керівник**:*
докторка філософських наук,
професорка **Чікарькова М.Ю.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №____від _____ 2026 р.
Зав. кафедрою _____ д. ф. н. Горохолінська І.В.

Чернівці – 2026

Анотація

У бакалаврській роботі досліджено особливості охорони культурних пам’яток ЮНЕСКО в умовах воєнних конфліктів на основі порівняльного аналізу українського та міжнародного досвіду. Розглянуто міжнародно-правові механізми захисту культурної спадщини, роль сучасних цифрових технологій у документуванні та реконструкції пам’яток, а також проаналізовано стан об’єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні. Особливу увагу приділено проблемам збереження культурної спадщини під час російсько-української війни, оцінці існуючих механізмів захисту та перспективам їх удосконалення. Визначено основні напрями адаптації міжнародних практик до сучасних викликів в Україні.

Ключові слова: *культурна спадщина, ЮНЕСКО, охорона пам’яток, культурні цінності, міжнародне право, цифрові технології, реконструкція пам’яток, російсько-українська війна, культурна політика, всесвітня спадщина.*

Abstract

The bachelor's thesis examines the protection of UNESCO cultural heritage sites in the context of armed conflicts through a comparative analysis of Ukrainian and international experience. The study considers international legal mechanisms for cultural heritage protection, the role of modern digital technologies in documenting and reconstructing heritage sites, and analyzes the condition of UNESCO World Heritage properties in Ukraine. Particular attention is paid to the challenges of preserving cultural heritage during the Russian-Ukrainian war, the assessment of existing protection mechanisms, and the prospects for their improvement. The main directions for adapting international practices to contemporary challenges in Ukraine are identified.

Keywords*: cultural heritage, UNESCO, monument protection, cultural property, international law, digital technologies, heritage reconstruction, Russian-Ukrainian war, cultural policy, World Heritage.*

Кваліфікаційна робота ОР «Бакалавр» містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Марія МАЛИШКО

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....5

РОЗДІЛ І. Міжнародні механізми охорони культурної спадщини ЮНЕСКО.....9

1.1. Правові механізми захисту.....9

1.2. Використання сучасних технологій для реконструкції пам'яток в світі...13

Висновки до розділу 1.....18

РОЗДІЛ ІІ. Культурна спадщина ЮНЕСКО В УКРАЇНІ.....20

2.1. Загальний огляд пам'яток ЮНЕСКО на території України та правова база їх захисту.....20

2.2. Проблема охорона культурної спадщини під час російсько-української війни.....26

2.3. Порівняння українського та міжнародного досвіду захисту пам'яток ЮНЕСКО.....32

Висновки до розділу 2.....37

ВИСНОВКИ.....39

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....41

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....45

ДОДАТКИ.....46

ВСТУП

У сучасному науковому дискурсі проблема збереження культурної спадщини постає як одна з ключових у контексті глобалізаційних трансформацій, інтенсифікації міжкультурної взаємодії та загострення безпекових викликів. Культурна спадщина розглядається не лише як сукупність матеріальних і нематеріальних об'єктів, що мають історичну, художню чи наукову цінність, але і як фундаментальний чинник формування національної ідентичності, колективної пам'яті та соціокультурної тяглості. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність ЮНЕСКО, яка забезпечує інституціоналізацію міжнародних підходів до охорони культурних цінностей і формує універсальні стандарти їх збереження. Водночас сучасні збройні конфлікти актуалізують проблему вразливості культурної спадщини, трансформуючи її з об'єкта охорони у стратегічну ціль, що потребує комплексного наукового осмислення.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення існуючих механізмів охорони культурної спадщини в умовах зростання деструктивних впливів, спричинених воєнними конфліктами XXI століття. Особливої значущості ця проблема набуває у контексті російсько-української війни, яка супроводжується системними руйнуваннями об'єктів культурної спадщини, незаконним обігом культурних цінностей та втратою елементів нематеріальної культури. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу міжнародних і національних механізмів захисту культурної спадщини, а також виявлення ефективних стратегій їх адаптації до умов кризового середовища.

Метою дослідження є здійснення комплексного теоретико-аналітичного осмислення системи охорони культурних пам'яток ЮНЕСКО та

виявлення специфіки функціонування української моделі їх захисту у порівнянні з міжнародними практиками в умовах сучасних викликів.

Завдання дослідження:

– проаналізувати міжнародно-правові засади охорони культурної спадщини;

– охарактеризувати роль інноваційних технологій у процесах документування та реконструкції культурних пам’яток;

– здійснити системний огляд об’єктів культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні та нормативно-правових механізмів їх захисту;

– дослідити специфіку загроз культурній спадщині в умовах російсько-української війни;

– провести компаративний аналіз українського та міжнародного досвіду охорони культурних пам’яток.

Об’єктом дослідження є глобальна та національні системи охорони культурної спадщини.

Предметом дослідження є правові, інституційні та технологічні механізми захисту культурних пам’яток ЮНЕСКО та особливості їх функціонування в Україні й у міжнародній практиці.

Матеріал дослідження. Емпіричну та теоретичну базу дослідження становлять міжнародно-правові акти (зокрема конвенції ЮНЕСКО), наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, аналітичні звіти міжнародних організацій, а також статистичні та фактологічні дані щодо стану культурної спадщини в Україні.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких: системний метод - для аналізу охорони культурної спадщини як цілісного багаторівневого явища; порівняльно-правовий метод - для зіставлення міжнародних і національних

підходів; аналітико-синтетичний метод – для узагальнення теоретичних положень; описовий метод – для інтерпретації емпіричних даних; а також елементи статистичного аналізу для оцінки динаміки руйнувань культурних об'єктів.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного компаративного аналізу механізмів охорони культурної спадщини в умовах сучасного збройного конфлікту, а також у виявленні трансформаційних змін у функціонуванні національної системи захисту культурних пам'яток в Україні. У роботі обґрунтовано роль інноваційних технологій як ключового інструменту документування, збереження та реконструкції культурної спадщини в кризових умовах.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні наукових уявлень про сучасні підходи до охорони культурної спадщини, зокрема в умовах воєнних загроз, а також у поглибленні теоретико-методологічних засад дослідження пам'яткоохоронної діяльності як міждисциплінарного феномена.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення державної політики у сфері охорони культурної спадщини, розробки ефективних стратегій її захисту та відновлення в умовах збройного конфлікту, а також у навчальному процесі при підготовці фахівців у галузі культурології, міжнародного права та пам'яткоохоронної діяльності.

Структура дослідження зумовлена його метою та завданнями і включає вступ, два розділи, висновки та список використаних джерел. У першому розділі розглянуто теоретико-правові засади охорони культурної спадщини та роль сучасних технологій у її збереженні. Другий розділ присвячено аналізу стану культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні, дослідженню проблем її

охорони в умовах війни та порівняльному аналізу національного і міжнародного досвіду.

Апробація: результати наукового дослідження апробовано на щорічній студентській науковій конференції 12 травня 2025 р. Виголошена доповідь на тему: “Нерухома культурна спадщина ЮНЕСКО в умовах російсько-української війни: стан та проблеми захисту”. Також тези дослідження презентовано на міжвузівському студентському науковому форумі «Діалоги про культуру» (травень 2025) – виступ на тему «Культурні пам’ятки України під час російсько-української війни».

РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

1.1 Правові механізми захисту культурної спадщини ЮНЕСКО

Правові механізми захисту культурної спадщини формують комплексну систему міжнародних і національних норм, спрямованих на збереження історичних пам’яток у мирний та воєнний час. Культурна спадщина визнається важливим елементом національної ідентичності та духовного розвитку суспільства, а також надбанням усього людства. У науковій літературі пам’ятка трактується як об’єкт культурної спадщини, що має історичну, наукову чи мистецьку цінність і підлягає державній охороні [1].

Формування міжнародної системи правового захисту культурних цінностей пов’язане з подіями XX ст., коли руйнування пам’яток під час світових воєн засвідчило необхідність їх спеціального правового регулювання. Значний внесок у становлення пам’яткоохоронної справи зробили міжнародні організації та наукові установи, які обґрунтували потребу системного підходу до збереження культурної спадщини [4, с. 468].

Основу сучасної міжнародно-правової системи охорони культурної спадщини становлять універсальні нормативні акти, спрямовані на регулювання питань захисту культурних цінностей як у мирний час, так і в умовах збройних конфліктів. Одним із ключових документів у цій сфері є Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., прийнята в межах UNESCO. Вона стала першим комплексним міжнародним актом, що закріпив принцип поваги до культурних цінностей, незалежно від їх належності, та встановив заборону їх використання у військових цілях. Зокрема, положення Конвенції передбачають обов’язок

держав утримуватися від будь-яких актів вандалізму, руйнування або привласнення культурних об’єктів, а також забезпечувати їх захист шляхом створення спеціальних заходів охорони [10, с. 3–5]. Важливою складовою цього документа є також закріплення механізмів міжнародного співробітництва, які сприяють координації дій держав у сфері збереження культурної спадщини.

Подальший розвиток правового регулювання у цій сфері було здійснено шляхом прийняття Протоколу до Конвенції 1954 р., який деталізує окремі аспекти захисту культурних цінностей в умовах окупації. Зокрема, він встановлює пряму заборону незаконного вивезення культурних цінностей з окупованих територій, а також покладає на держави обов’язок забезпечити їх повернення після завершення збройного конфлікту [19, с. 2–3]. Таким чином, Протокол спрямований на запобігання розграбуванню культурної спадщини, що історично було одним із найбільш поширених наслідків воєн.

Важливим етапом удосконалення міжнародно-правових механізмів стало прийняття Другого протоколу до Гаазької конвенції, який значно розширив інструменти захисту культурної спадщини. Цей документ передбачає, зокрема, створення системи посиленого захисту для об’єктів, що мають особливу цінність, а також встановлює більш чіткі норми відповідальності за порушення положень Конвенції. Приєднання України до цього протоколу у 2020 р. свідчить про прагнення держави інтегруватися у сучасну систему міжнародного права та вдосконалити національні механізми охорони культурної спадщини [6].

Окрім цього, важливим правовим інструментом у сфері охорони культурних цінностей є Конвенція 1970 р., спрямована на боротьбу з незаконним обігом культурних предметів. Її положення встановлюють обов’язок держав здійснювати контроль за переміщенням культурних об’єктів

через державні кордони, створювати національні реєстри культурних цінностей, а також забезпечувати повернення незаконно вивезених предметів їх законним власникам [11, с. 4–6]. У сучасних умовах ця Конвенція набуває особливого значення, оскільки нелегальний обіг культурних цінностей часто супроводжує збройні конфлікти та сприяє фінансуванню незаконної діяльності.

Суттєву роль у формуванні глобальної системи охорони культурної спадщини відіграє Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., яка започаткувала створення Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Цей документ встановлює механізм міжнародного моніторингу стану культурних об’єктів, а також покладає на держави-учасниці обов’язок забезпечувати їх належне збереження та інформувати міжнародну спільноту про наявні загрози [10, с. 2–4]. Завдяки цій Конвенції було сформовано ефективну систему міжнародної підтримки держав у сфері охорони культурної спадщини, що включає як фінансові, так і експертні ресурси.

Поряд із спеціалізованими міжнародними договорами, захист культурної спадщини регулюється також нормами міжнародного кримінального права. Зокрема, відповідно до положень Римського статуту Міжнародний кримінальний суд, умисні напади на історичні пам’ятки, релігійні споруди або об’єкти, що мають культурне значення, можуть кваліфікуватися як воєнні злочини [20, с. 15–16]. Це створює додаткові гарантії притягнення до відповідальності осіб, винних у знищенні культурної спадщини, та сприяє формуванню міжнародної практики покарання за такі правопорушення.

У науковій літературі підкреслюється, що ефективність міжнародних правових механізмів значною мірою залежить від їх імплементації у національне законодавство. Як зазначають дослідники, лише за умови

належного нормативного закріплення та функціонування інституційної системи контролю можливе реальне забезпечення захисту культурних цінностей [5, с. 85–86]. У цьому контексті Україна поступово формує власну модель охорони культурної спадщини, яка включає як нормативно-правові акти, так і державні програми у сфері культури.

Водночас сучасні дослідження засвідчують, що в умовах збройних конфліктів культурна спадщина все частіше стає об’єктом цілеспрямованого знищення. Це зумовлює необхідність не лише вдосконалення існуючих міжнародних механізмів, але й посилення відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Як підкреслює О. Рішняк, руйнування культурних об’єктів у сучасних війнах має системний характер і потребує активнішого застосування міжнародно-правових інструментів [21, с. 162–163]. У цьому процесі важливу роль відіграють міжнародні організації та правозахисні структури, які здійснюють моніторинг стану культурної спадщини, фіксують факти її руйнування та сприяють привернення уваги світової спільноти до проблеми її збереження [27].

Отже, міжнародно-правова система охорони культурної спадщини характеризується комплексністю та багаторівневістю, поєднуючи універсальні правові норми, механізми міжнародного співробітництва та інструменти кримінальної відповідальності. Водночас її ефективність значною мірою залежить від практичної реалізації цих норм на національному рівні та готовності держав до їх активного застосування в умовах сучасних викликів.

1.2 Використання сучасних технологій для реконструкції культурних пам’яток у світі

У XXI столітті процес збереження культурної спадщини набуває принципово нових рис, що зумовлено стрімким розвитком цифрових технологій та їх активною інтеграцією у гуманітарну сферу. Сучасні глобалізаційні процеси, урбанізація, інтенсивний розвиток інфраструктури, кліматичні зміни, а також збройні конфлікти створюють комплексні загрози для об’єктів культурної спадщини, що значно підвищує ризик їх пошкодження або повної втрати. У зв’язку з цим виникає об’єктивна потреба у застосуванні нових підходів до їх документування, збереження та реконструкції. Як зазначає Т. Кара-Васильєва, сучасна пам’яткоохоронна діяльність дедалі більше орієнтується на поєднання традиційних реставраційних методів із цифровими технологіями, що дозволяє підвищити точність відновлювальних робіт і забезпечити довготривале збереження культурних об’єктів [7, с. 43–44].

Одним із ключових напрямів технологічної трансформації у сфері охорони культурної спадщини є застосування методів тривимірного (3D) сканування історичних об’єктів. Ця технологія базується на використанні лазерних сканерів, які дозволяють з високою точністю фіксувати просторові параметри об’єкта, а також на фотограмметрії, що передбачає створення тривимірних моделей на основі великої кількості фотографій. У результаті формується детальна цифрова модель пам’ятки, яка відображає її геометричну структуру, архітектурні особливості та навіть найдрібніші елементи декору. Як підкреслюють F. Remondino та A. Rizzi, точність таких моделей дозволяє використовувати їх не лише для візуалізації, але й для проведення наукового аналізу, оцінки стану об’єкта та планування реставраційних робіт [25, с. 86–88].

Особливу цінність 3D-документація має у випадках, коли пам’ятки зазнають пошкоджень або руйнувань. Цифрові моделі фактично виконують функцію «страхового архіву», який дозволяє відновити втрачені елементи з високим рівнем достовірності. У цьому контексті важливим є те, що сучасні технології забезпечують не лише фіксацію зовнішнього вигляду об’єкта, але й дозволяють аналізувати його внутрішню структуру, що є критично важливим для складних архітектурних споруд.

Яскравим прикладом ефективного застосування цифрових технологій є реконструкція собору Нотр-Дам у Париж після пожежі 2019 року (див. Додаток А, рис. 1-2). Ще до руйнування пам’ятки було створено високоточну 3D-модель собору на основі лазерного сканування, що включала мільярди точок вимірювання. Саме ці дані стали основою для відновлення зруйнованих елементів архітектури. Як зазначає О. Рішняк, використання цифрових архівів дозволило забезпечити максимальну відповідність реконструкції історичному вигляду споруди та мінімізувати втручання у її автентичну структуру [18, с. 166–167].

Іншим важливим прикладом застосування цифрових технологій у сфері охорони культурної спадщини є реконструкція пам’яток стародавнього міста Пальміра, значна частина яких була зруйнована під час воєнних дій. Цей кейс демонструє, яким чином сучасні технології можуть компенсувати втрати, спричинені збройними конфліктами. Міжнародні наукові команди здійснюють відтворення архітектурних об’єктів на основі комплексного аналізу архівних фотографій, супутникових знімків і результатів археологічних досліджень. Створення таких цифрових копій дозволяє не лише зберегти детальну інформацію про знищені пам’ятки, але й формує основу для їх майбутньої фізичної реконструкції, забезпечуючи наукову обґрунтованість відновлювальних робіт [13].

Розвиваючи цей підхід, сучасна пам’яткоохоронна практика дедалі активніше використовує технології віртуальної та доповненої реальності, які відкривають нові можливості для репрезентації культурної спадщини. Якщо 3D-моделювання забезпечує створення точних цифрових копій об’єктів, то VR- і AR-технології дозволяють інтегрувати ці моделі у віртуальне середовище та забезпечити їх інтерактивне відтворення. У результаті користувачі отримують можливість здійснювати віртуальні екскурсії відновленими пам’ятками, досліджувати їх просторову структуру та взаємодіяти з історичним середовищем. Такі цифрові рішення активно впроваджуються у співпраці з міжнародними організаціями та дослідницькими установами і сприяють не лише збереженню культурної спадщини, але й її популяризації та інтеграції у сучасні освітні практики [21].

Важливим доповненням до зазначених технологій є використання безпілотних літальних апаратів і супутникового моніторингу, які значно розширюють можливості документування культурної спадщини, особливо в умовах обмеженого доступу до об’єктів (див. Додаток А, рис. 3-4). Аерофотозйомка дозволяє отримувати високоточні зображення пам’яток, що перебувають у небезпечних або важкодоступних районах, зокрема у зонах бойових дій. Це, у свою чергу, дає змогу оперативно фіксувати масштаби руйнувань, оцінювати стан об’єктів та планувати подальші реставраційні заходи. Міжнародні правозахисні організації активно застосовують такі технології для документування пошкоджень культурної спадщини, що має важливе значення для подальшої правової оцінки цих дій і притягнення винних до відповідальності [22].

Паралельно з розвитком технологій фіксації та реконструкції культурної спадщини формується ще один важливий напрям - створення цифрових баз даних і інформаційних платформ. Такі системи дозволяють акумулювати

значні обсяги інформації про культурні об’єкти, включаючи їх технічний стан, історичну цінність та рівень пошкодження. Вони забезпечують координацію діяльності міжнародних організацій, наукових установ і державних органів, а також створюють умови для відкритого доступу дослідників до відповідних даних. Зокрема, міжнародні ініціативи, спрямовані на створення інтерактивних карт пошкоджених об’єктів культурної спадщини, сприяють залученню фінансових, технічних і експертних ресурсів для їхнього відновлення [28].

Наступним етапом еволюції цифрових підходів у пам’яткоохоронній діяльності є залучення громадськості до процесів збереження культурної спадщини. Розвиток мобільних додатків і краудсорсингових платформ дозволяє користувачам брати безпосередню участь у створенні цифрових моделей історичних об’єктів, використовуючи власні фотографії та відеоматеріали. Такий підхід формує нову модель взаємодії між фахівцями та громадянським суспільством, у межах якої процес збереження культурної спадщини набуває більш відкритого та колективного характеру. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня суспільної відповідальності за збереження культурних цінностей та їх популяризації [29].

Одним із найбільш відомих прикладів є відновлення історичних об’єктів у місті Мосул після руйнувань, спричинених діяльністю терористичних угруповань. У процесі реконструкції активно використовувалися технології 3D-сканування та фотограмметрії, що дозволило відтворити знищені архітектурні елементи на основі архівних фотографій і цифрових моделей. Важливою особливістю цього проєкту стало поєднання традиційних будівельних методів із сучасними цифровими технологіями, що забезпечило збереження історичної автентичності пам’яток [22].

Не менш показовим є досвід цифрової реконструкції античного міста Помпеї, яке було зруйноване внаслідок виверження вулкана Везувій. Сучасні дослідники активно застосовують 3D-моделювання для відтворення архітектурного вигляду міста, інтер'єрів будівель та навіть елементів побуту його мешканців. Використання таких технологій дозволяє не лише відновити зовнішній вигляд об'єктів, але й здійснювати комплексний науковий аналіз історичного середовища, що значно розширює можливості дослідження культурної спадщини [24, с. 2425].

Ще одним важливим прикладом є реконструкція стародавнього міста Пальміра, значна частина якого була знищена під час збройного конфлікту в Сирії. У цьому випадку особливу роль відіграли міжнародні ініціативи, спрямовані на створення цифрових копій зруйнованих пам'яток. Завдяки використанню технологій 3D-друку та цифрового моделювання вдалося відтворити окремі архітектурні елементи, що мають важливе культурне значення. Як зазначають дослідники, такі проєкти не лише сприяють фізичному відновленню об'єктів, але й виконують символічну функцію збереження культурної ідентичності [21, с. 165].

Варто також звернути увагу на застосування цифрових технологій у реконструкції історичних міст доколумбової епохи, зокрема столиці ацтеків Теночтітлан. Використання 3D-візуалізації та історичних джерел дозволило створити віртуальну модель міста, яка відображає його архітектурну структуру та просторову організацію. Такі проєкти мають важливе значення для популяризації культурної спадщини та забезпечення доступу до неї широкої аудиторії.

Узагальнюючи наведені підходи, слід зазначити, що сучасні технології забезпечують формування комплексної системи охорони культурної спадщини, яка поєднує різні інструменти - від 3D-документації до цифрових

архівів і інтерактивних платформ. Як підкреслюється у наукових дослідженнях, саме інтеграція традиційних реставраційних методів із цифровими технологіями створює умови для ефективного збереження культурних пам’яток навіть у випадках їх значного пошкодження або повного знищення [2]. Такий підхід не лише підвищує якість реконструкції, але й формує нову парадигму пам’яткоохоронної діяльності, орієнтовану на довготривале збереження культурної спадщини у глобальному контексті.

Отже, інноваційні технології відіграють важливу роль у сучасній системі охорони культурної спадщини. Вони забезпечують можливість точного документування пам’яток, сприяють їхній реконструкції та створюють нові форми доступу до культурних цінностей. Використання цифрових інструментів стає невід’ємною складовою міжнародної пам’яткоохоронної політики та відкриває перспективи для подальшого розвитку цієї сфери.

Висновки до розділу 1

У першому розділі курсової роботи було розглянуто теоретичні та правові засади збереження культурної спадщини, а також проаналізовано роль сучасних технологій у процесах реконструкції історичних пам’яток. Проведене дослідження дозволило встановити, що охорона культурної спадщини є важливою складовою державної культурної політики та міжнародного співробітництва, оскільки історичні пам’ятки виступають носіями національної ідентичності та важливими елементами світової культурної спадщини.

З’ясовано, що правові механізми захисту культурних об’єктів ґрунтуються на поєднанні національного законодавства та міжнародно-правових норм. Важливу роль у цій сфері відіграють міжнародні конвенції та

діяльність спеціалізованих організацій, спрямована на збереження, моніторинг і відновлення пам’яток. Нормативно-правове регулювання забезпечує визначення статусу об’єктів культурної спадщини, встановлює порядок їх використання та передбачає відповідальність за їх пошкодження або знищення.

Також встановлено, що в умовах сучасних глобальних викликів дедалі більшого значення набуває використання інноваційних технологій у процесі реконструкції культурних пам’яток. Застосування 3D-сканування, фотограмметрії, віртуальної реальності, супутникового моніторингу та цифрових баз даних дозволяє здійснювати точне документування стану історичних об’єктів, планувати реставраційні роботи та створювати цифрові копії пам’яток. Це сприяє їх збереженню навіть у випадках значних руйнувань.

Отже, сучасна система охорони культурної спадщини характеризується комплексним підходом, що поєднує правові, організаційні та технологічні механізми. Ефективне застосування цих інструментів створює передумови для збереження культурних цінностей для майбутніх поколінь та забезпечує їх інтеграцію у світовий культурний простір.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЮНЕСКО В УКРАЇНІ

2.1 Загальний огляд пам'яток ЮНЕСКО на території України та правова база їх захисту

Культурна спадщина України є важливою складовою світового культурного надбання, що відображає багатовікову історію, традиції та духовні цінності українського народу. У сучасних умовах глобалізації та інтеграційних процесів питання її збереження набуває особливої актуальності, оскільки культурні пам'ятки виступають не лише чинником формування національної ідентичності, але й важливим елементом міжкультурної комунікації. Визнання окремих об'єктів культурної спадщини України на рівні ЮНЕСКО засвідчує їхню виняткову універсальну цінність і покладає на державу відповідальність за забезпечення їх належної охорони та збереження [10, с. 2–3].

Станом на сьогодні до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено низку об'єктів, розташованих на території України, які репрезентують різні історичні епохи, культурні традиції та архітектурні стилі. Вони є матеріальними свідченнями розвитку цивілізаційних процесів на українських землях і становлять значний науковий, культурний та туристичний інтерес.

До найвизначніших об'єктів належать Софійський собор та Києво-Печерська лавра, які є унікальними пам'ятками архітектури та духовної культури доби Київської Русі. Софійський собор, збудований у XI столітті за правління Ярослава Мудрого, є визначним прикладом хрестово-купольного храмового будівництва (див. Додаток Б, рис. 2). Особливу цінність становлять його мозаїки та фрески, що збереглися з часів заснування і є одними з

найдавніших зразків монументального живопису у Східній Європі. Вони відображають як релігійні, так і політичні ідеї того часу, підкреслюючи значення Києва як духовного центру середньовічної держави.

Києво-Печерська лавра, заснована у XI столітті, є одним із найважливіших центрів православного чернецтва (див. Додаток Б, рис. 1). Її унікальність полягає не лише в архітектурному ансамблі наземних споруд, але й у системі підземних печер, що використовувалися як місце проживання ченців та поховання святих. Протягом століть лавра відігравала ключову роль у розвитку духовного життя, освіти та книгодрукування, що робить її важливим культурним і релігійним осередком Східної Європи. Включення цих об’єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 1990 році стало важливим етапом міжнародного визнання української культурної спадщини [10, с. 4].

Важливе місце серед об’єктів ЮНЕСКО посідає Історичний центр Львова, який є яскравим прикладом багатокультурного міського середовища (див. Додаток Б, рис. 3). Його формування відбувалося під впливом різних європейських традицій - польської, австрійської, вірменської, єврейської, що зумовило унікальний архітектурний вигляд міста. Архітектурний ансамбль історичного центру включає пам’ятки готики, ренесансу, бароко та класицизму, що гармонійно поєднуються у міському просторі. Особливістю Львова є також збережена середньовічна планувальна структура, яка відображає принципи організації міського середовища того часу. Саме ця комплексність і автентичність забезпечили включення об’єкта до списку ЮНЕСКО у 1998 році [10, с. 5].

Не менш значущим є архітектурний ансамбль Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, який нині функціонує як головний корпус Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (див. Додаток Б, рис. 4).

Цей об’єкт, збудований у XIX столітті за проєктом архітектора Йозефа Главки, є унікальним прикладом поєднання візантійських, романських і мавританських архітектурних елементів. Його художня цілісність, декоративне оформлення та продумана композиція відображають високий рівень архітектурної культури того часу. Крім того, резиденція є символом історичного розвитку Буковини як багатокультурного регіону, що поєднує різні етнічні та релігійні традиції. Включення цього об’єкта до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у 2011 році підтверджує його виняткову культурну цінність [10, с. 6].

Серед об’єктів ЮНЕСКО, розташованих на території України, важливе місце займають також Дерев’яні церкви Карпатського регіону, які є унікальними зразками традиційної народної сакральної архітектури (див. Додаток Б, рис. 5). Ці споруди, збудовані переважно у XVI–XIX століттях, відзначаються використанням природних матеріалів, зокрема дерева, та складною конструктивною системою без застосування металевих елементів. Вони відображають особливості місцевих будівельних традицій, а також духовні уявлення та обрядовість карпатських громад. Включення цих церков до списку ЮНЕСКО підкреслює значення нематеріальних аспектів культурної спадщини, що проявляються у традиціях та способах будівництва [10, с. 7].

Окрему групу становлять об’єкти, що мають не лише культурне, але й наукове значення. До них належить Геодезична дуга Струве - унікальний міжнародний об’єкт, створений у XIX столітті з метою визначення параметрів Землі (див. Додаток Б, рис. 6). Ця система геодезичних пунктів, що простягається через території кількох держав, є важливим досягненням науки та техніки свого часу. Її значення полягає у розвитку методів вимірювання форми та розмірів Землі, що стало основою для подальших досліджень у галузі геодезії та картографії. Включення цього об’єкта до списку ЮНЕСКО свідчить

про визнання наукової спадщини як невід'ємної складової світової культури [10, с. 8].

Таким чином, об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, розташовані на території України, відзначаються значною різноманітністю та відображають як культурні, так і наукові досягнення різних історичних періодів. Їх збереження є важливим завданням не лише національного, але й міжнародного рівня, що зумовлює необхідність постійного вдосконалення механізмів їх охорони.

Водночас слід зазначити, що Херсонес Таврійський є важливим археологічним об'єктом античного періоду, який відображає процеси грецької колонізації Північного Причорномор'я. Його збереження має важливе значення для дослідження історії регіону та розвитку цивілізацій [10].

Правове регулювання охорони культурної спадщини в Україні здійснюється на основі поєднання міжнародних та національних правових норм. Важливу роль у формуванні цієї системи відіграють міжнародні конвенції, ратифіковані Україною, які визначають основні принципи збереження культурних цінностей та встановлюють міжнародні стандарти у цій сфері.

Зокрема, ключовим міжнародним документом у сфері охорони культурної спадщини є Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року, прийнята в межах UNESCO. Вона визначає основні механізми включення об'єктів до Списку всесвітньої спадщини, встановлює критерії їхньої «виняткової універсальної цінності» та покладає на держави-учасниці обов'язок забезпечувати їх збереження, охорону та передачу майбутнім поколінням [10, с. 2–4]. Важливим елементом цієї Конвенції є також створення системи міжнародного моніторингу та механізмів

надання фінансової й експертної допомоги державам, що сприяє ефективнішій реалізації пам’яткоохоронної політики.

Не менш значущим міжнародно-правовим актом є Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, яка стала першою спробою системного регулювання охорони культурної спадщини в умовах війни. Вона закріплює принцип поваги до культурних цінностей, забороняє їх використання у військових цілях та зобов’язує сторони конфлікту утримуватися від актів руйнування або привласнення культурних об’єктів [10, с. 3–5]. Крім того, Конвенція передбачає створення спеціальних знаків для позначення об’єктів, що перебувають під охороною, а також розвиток міжнародного співробітництва у сфері їх захисту.

Подальший розвиток міжнародно-правових механізмів відбувся завдяки прийняттю Конвенції 1970 року, спрямованої на боротьбу з незаконним обігом культурних цінностей. Цей документ встановлює обов’язок держав здійснювати контроль за переміщенням культурних об’єктів, створювати національні реєстри та вживати заходів щодо повернення незаконно вивезених предметів їх законним власникам [11, с. 4–6]. У сучасних умовах, коли незаконний обіг культурних цінностей часто пов’язаний із збройними конфліктами та транснаціональною злочинністю, положення цієї Конвенції набувають особливої актуальності.

У сукупності зазначені міжнародні акти формують комплексну правову основу для захисту культурної спадщини на глобальному рівні, забезпечуючи регулювання як мирного, так і воєнного часу. Водночас їх ефективність значною мірою залежить від імплементації на національному рівні та здатності держав адаптувати міжнародні стандарти до власної правової системи.

На національному рівні правове забезпечення охорони культурної спадщини в Україні здійснюється через систему законодавчих актів, державних програм і інституційних механізмів. Важливу роль відіграють нормативно-правові документи, що визначають статус пам’яток, порядок їх використання, умови реставрації та механізми державного контролю за їх збереженням. Як зазначає М. В. Мазур, ефективність цієї системи залежить від узгодженості правових норм із практичними механізмами їх реалізації, а також від рівня інституційного забезпечення у сфері охорони культурної спадщини [14, с. 12–14].

Водночас у сучасних наукових дослідженнях підкреслюється, що національна пам’яткоохоронна політика має орієнтуватися на міжнародний досвід і враховувати новітні тенденції у сфері збереження культурних цінностей. Зокрема, С. Гаврилюк наголошує на необхідності інтеграції інноваційних підходів, включаючи використання цифрових технологій, удосконалення системи управління та активізацію міжнародного співробітництва [3, с. 230–232]. Це є особливо важливим в умовах сучасних глобальних трансформацій, що супроводжуються зростанням ризиків для культурної спадщини.

Крім того, розвиток правової системи у цій сфері передбачає посилення відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини, а також удосконалення механізмів фінансування та контролю. Важливим напрямом є також гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, що сприяє інтеграції України у світовий культурний простір та підвищенню ефективності захисту культурних цінностей.

Таким чином, Україна володіє значним культурним потенціалом, який представлений об’єктами світового значення, включеними до Списку

всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Їх збереження забезпечується комплексною системою правових механізмів, що поєднують міжнародні зобов'язання та національне законодавство. Водночас ефективність цієї системи залежить від рівня її практичної реалізації, інституційної спроможності держави та здатності адаптуватися до сучасних викликів, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення пам'яткоохоронної політики в Україні.

2.2 Проблема охорона культурної спадщини під час російсько-української війни

Збройні конфлікти традиційно становлять одну з найбільших загроз для культурної спадщини людства, оскільки їх наслідки виходять далеко за межі фізичного руйнування матеріальних об'єктів. У таких умовах відбувається не лише знищення архітектурних пам'яток, музейних колекцій чи історичних центрів міст, але й руйнування символічних основ культурної ідентичності суспільства. Культурна спадщина виступає носієм історичної пам'яті, тому її втрата призводить до порушення міжпоколіннєвої спадкоємності та ускладнює процеси відновлення соціокультурного середовища після завершення конфлікту.

У цьому контексті сучасні дослідження підкреслюють, що у війнах XXI століття культурні об'єкти дедалі частіше стають не випадковими жертвами, а навмисними цілями. Як зазначає О. Рішняк, руйнування культурної спадщини у воєнних конфліктах має виразний символічний характер і спрямоване на підрив культурної основи нації, її історичної тяглості та ідентичності [21, с. 160–162]. Таким чином, атаки на пам'ятки культури слід розглядати не лише як матеріальні втрати, але й як елемент інформаційно-психологічного впливу.

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році, стала одним із найбільш показових прикладів сучасного конфлікту, у якому культурна спадщина системно зазнає руйнувань. За даними UNESCO, станом на 2026 рік в Україні зафіксовано понад 500 пошкоджених об’єктів культурної спадщини, серед яких переважають релігійні споруди, історичні будівлі, музеї, бібліотеки та пам’ятники [24]. Водночас у звітах міжнародних організацій наголошується, що ці дані є мінімальними оцінками, оскільки доступ до окремих територій обмежений, що ускладнює повну фіксацію руйнувань.

Додатково актуальність і масштабність проблеми підтверджується аналітичними матеріалами Human Rights Watch, де зазначається, що використання вибухової зброї у густонаселених районах призводить до значних втрат серед об’єктів культурної спадщини та створює довготривалі ризики їх повного знищення. У звіті підкреслюється, що руйнування культурних пам’яток у таких умовах є системним наслідком сучасних воєнних дій і потребує посилення міжнародно-правових механізмів реагування [27].

Аналіз динаміки руйнувань свідчить про їх поступове зростання протягом усього періоду повномасштабної війни (див. Додаток В). Якщо у 2022 році було зафіксовано близько 200 пошкоджених об’єктів, то вже у 2023 році їх кількість зросла приблизно до 270, у 2024 році перевищила 400, а станом на 2026 рік – понад 500 об’єктів. Така тенденція вказує на системний характер руйнувань і підтверджує необхідність комплексного підходу до захисту культурної спадщини.

Зростання кількості пошкоджених об’єктів культурної спадщини також свідчить про те, що існуючі механізми їх захисту в умовах воєнного конфлікту потребують суттєвого вдосконалення. Як підкреслюється у звітах міжнародних організацій, ефективна протидія таким загрозам можлива лише

за умови поєднання правових, технологічних і інституційних заходів, а також активної міжнародної співпраці [27].

Особливої уваги у сучасних дослідженнях потребує питання цілеспрямованого характеру атак на культурні об’єкти, що є однією з визначальних рис збройних конфліктів XXI століття. Якщо раніше руйнування пам’яток культури часто розглядалося як побічний наслідок бойових дій, то сьогодні дедалі частіше воно набуває системного та навмисного характеру. Як підкреслює І. Возний, знищення культурної спадщини використовується як інструмент інформаційної війни, спрямований на деморалізацію населення, підрив історичної пам’яті та знищення культурних символів нації [2, с. 5–7]. У цьому контексті культурна спадщина трансформується з об’єкта охорони у стратегічну ціль, що має як матеріальне, так і символічне значення.

Подібний підхід до ведення війни передбачає не лише фізичне знищення об’єктів, але й формування психологічного впливу на суспільство через руйнування знакових місць, пов’язаних із культурною та історичною ідентичністю. У наукових працях наголошується, що такі дії мають довготривалі наслідки, оскільки сприяють руйнуванню соціокультурного середовища та ускладнюють процес післявоєнного відновлення [4, с. 470–472].

Яскравими прикладами цілеспрямованого впливу на культурну спадщину є обстріли історичних частин українських міст, зокрема Одеса, Харків, Чернігів та Маріуполь. У цих містах було пошкоджено значну кількість архітектурних пам’яток, культурних установ, музеїв, театрів і релігійних споруд. Зокрема, в Одесі зазнали пошкоджень об’єкти історичного центру, який перебуває під охороною ЮНЕСКО; у Харкові - численні будівлі історичної забудови та культурні інституції; у Чернігові - пам’ятки давньоруської архітектури; у Маріуполі - театральні та музейні об’єкти, що мали важливе культурне значення [4, с. 472–473].

Аналіз характеру руйнувань свідчить про їх різноманітність і масштабність, що зумовлено використанням різних видів озброєння та тактик ведення бойових дій (див. Додаток Г). Зокрема, найбільш поширеними є ракетні удари та артилерійські обстріли, які спричиняють значні пошкодження будівель і призводять до часткового або повного їх знищення. Водночас важливу роль відіграють пожежі, що виникають унаслідок обстрілів і можуть знищувати внутрішні інтер'єри, музейні експонати та елементи оздоблення. Окрему категорію становлять так звані вторинні руйнування, що виникають через пошкодження інфраструктури, вибухові хвилі або обвали конструкцій, які призводять до подальшої деградації об'єктів культурної спадщини.

Додатково слід зазначити, що за даними UNESCO та міжнародних правозахисних організацій, використання вибухової зброї у міських умовах значно підвищує ризик пошкодження культурної спадщини, оскільки історичні об'єкти часто розташовані у щільно забудованих районах [27]. Це ускладнює їх захист і створює додаткові виклики для фіксації та оцінки масштабів руйнувань.

Важливою проблемою у сфері охорони культурної спадщини в умовах збройного конфлікту є включення окремих об'єктів до переліку таких, що перебувають під загрозою. Такий статус надається об'єктам, для яких існує високий ризик пошкодження або знищення внаслідок воєнних дій. У контексті російсько-української війни відповідний статус отримали об'єкти світової спадщини у Київ та Львів, що свідчить про критичний рівень загроз для їх збереження та необхідність посилення міжнародного контролю і підтримки [24]. Включення до такого переліку не лише фіксує небезпеку, але й активізує механізми міжнародної допомоги, спрямовані на збереження цих об'єктів.

Поряд із фізичними руйнуваннями значною проблемою є незаконне переміщення культурних цінностей, яке супроводжує більшість сучасних

збройних конфліктів. Відповідно до положень Конвенції 1970 року, такі дії розглядаються як серйозне порушення міжнародного права, оскільки вони ускладнюють або навіть унеможливлюють повернення культурних об’єктів їх законним власникам після завершення війни [11, с. 4–6]. Дослідники підкреслюють, що незаконний обіг культурних цінностей часто має організований характер і пов’язаний із транснаціональними злочинними мережами, що значно ускладнює боротьбу з цим явищем [3, с. 230–231].

Аналіз втрат культурної спадщини в умовах війни дозволяє виокремити кілька основних форм, кожна з яких має специфічні наслідки для культурного середовища та процесів його відновлення (див. Додаток Д).

Окрему і надзвичайно складну проблему становить втрата нематеріальної культурної спадщини, яка не підлягає безпосередньому фізичному відновленню. Вона проявляється у руйнуванні культурного середовища, зникненні традицій, звичаїв, мовних практик і порушенні соціокультурних зв’язків між спільнотами. Як зазначає Т. Кара-Васильєва, такі втрати мають довготривалий характер і можуть призводити до глибоких трансформацій у культурному розвитку суспільства [9, с. 44–45]. Це особливо актуально для регіонів, що зазнали інтенсивних бойових дій і вимушеного переміщення населення.

У цих умовах важливу роль у забезпеченні охорони культурної спадщини відіграють міжнародні організації, зокрема ICOMOS. Її діяльність спрямована на моніторинг стану культурних об’єктів, розробку рекомендацій щодо їх захисту, а також координацію міжнародних зусиль у сфері збереження культурної спадщини [25]. Завдяки своїй експертній діяльності ICOMOS сприяє формуванню глобальної системи реагування на загрози культурним цінностям.

Водночас у сучасних умовах значного розвитку набули інноваційні технології документування руйнувань культурної спадщини (див. Додаток Е). Використання супутникових знімків, безпілотних літальних апаратів і технологій 3D-сканування дозволяє оперативно фіксувати пошкодження пам’яток, оцінювати їх стан та створювати цифрові моделі для подальшої реконструкції. Такі технології забезпечують не лише збереження інформації про об’єкти, але й створюють підґрунтя для планування відновлювальних робіт [7].

Разом із тим ефективність заходів охорони культурної спадщини в умовах війни значною мірою обмежується низкою об’єктивних факторів. До них належать нестача фінансових і технічних ресурсів, обмежений доступ до територій, що перебувають у зоні бойових дій або тимчасової окупації, а також загроза для життя фахівців, які займаються документуванням і збереженням пам’яток. Як зазначають дослідники, такі обставини суттєво ускладнюють реалізацію навіть тих механізмів захисту, які передбачені міжнародним правом, і знижують їх практичну ефективність [28, с. 89–90].

Таким чином, проблема охорони культурної спадщини під час російсько-української війни має комплексний і багатовимірний характер. Вона охоплює фізичні, правові, організаційні та культурні аспекти, що взаємопов’язані між собою. Сучасні виклики демонструють обмеженість існуючих механізмів захисту та водночас підкреслюють необхідність їх подальшого вдосконалення, зокрема шляхом посилення міжнародної співпраці, впровадження інноваційних технологій і розвитку ефективної національної пам’яткоохоронної політики.

2.3 Порівняння українського та міжнародного досвіду захисту пам'яток ЮНЕСКО

Питання охорони культурної спадщини, зокрема об'єктів, включених до Списку всесвітньої спадщини UNESCO, в умовах сучасних глобальних загроз набуває особливої актуальності та потребує комплексного підходу. Такий підхід передбачає поєднання міжнародних стандартів і національних практик, що забезпечують як превентивний захист, так і реагування на кризові ситуації. У цьому контексті порівняння українського досвіду із міжнародним дозволяє не лише оцінити ефективність існуючих механізмів, але й визначити напрями їх удосконалення.

Міжнародна система захисту культурної спадщини базується на діяльності ЮНЕСКО, а також на низці ключових міжнародно-правових актів. До них належать Конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, яка закріплює принципи недоторканності культурних об'єктів у воєнний час; Конвенція 1970 року, спрямована на боротьбу з незаконним обігом культурних цінностей; а також Конвенція 1972 року про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, яка визначає механізми міжнародного визнання та захисту пам'яток [11; 10]. У сукупності ці документи формують універсальну правову основу, яка застосовується більшістю держав світу та забезпечує координацію міжнародних зусиль у сфері охорони культурної спадщини.

Міжнародний досвід демонструє, що ефективний захист культурної спадщини ґрунтується на інтеграції правових, інституційних і технологічних механізмів. Зокрема, у країнах Європейського Союзу значна увага приділяється превентивним заходам, які включають створення цифрових архівів культурних об'єктів, впровадження систем моніторингу та розробку

стратегій управління ризиками. Наприклад, у Франція під час відновлення собору Нотр-Дам-де-Парі було використано високоточні 3D-сканування, здійснені ще до пожежі 2019 року, що дозволило забезпечити максимальну точність реконструкції архітектурних елементів. Цей кейс демонструє важливість попереднього цифрового документування пам’яток як елементу превентивного захисту.

Аналогічно, у країнах, що постраждали від збройних конфліктів, міжнародна спільнота застосовує комплексні підходи до відновлення культурної спадщини. Так, у місті Мосул реалізуються проєкти ЮНЕСКО з реконструкції історичних пам’яток, зруйнованих унаслідок бойових дій. Відновлення здійснюється із використанням цифрових моделей, архівних матеріалів і традиційних будівельних технологій, що забезпечує поєднання автентичності та сучасних методів реставрації [22]. Подібний підхід застосовувався і при відновленні пам’яток у Пальміра, де значну роль відіграли міжнародні наукові ініціативи зі створення цифрових копій зруйнованих об’єктів [21, с. 165].

Крім того, важливу роль у міжнародній системі охорони культурної спадщини відіграють спеціалізовані організації, зокрема ICOMOS. Вони здійснюють експертну оцінку стану пам’яток, розробляють рекомендації щодо їх збереження та беруть участь у формуванні міжнародної політики у цій сфері [25]. Також значний внесок роблять міжнародні фонди, зокрема World Monuments Fund, які забезпечують фінансову підтримку проєктів реставрації та збереження культурної спадщини у кризових регіонах [22].

У контексті сучасних викликів особливого значення набуває використання цифрових технологій, що стають невід’ємною складовою міжнародної пам’яткоохоронної практики (див. Додаток Ж). Застосування супутникового моніторингу, безпілотних літальних апаратів і 3D-

моделювання дозволяє оперативно фіксувати пошкодження пам’яток, створювати їх цифрові копії та планувати подальші реставраційні роботи. Як зазначається у звітах міжнародних організацій, такі технології значно підвищують ефективність реагування на загрози культурній спадщині [27].

Порівняно з міжнародним досвідом, українська система охорони культурної спадщини демонструє як значні досягнення, так і певні проблемні аспекти. З одного боку, Україна є учасницею основних міжнародних конвенцій і поступово інтегрує міжнародні стандарти у національне законодавство. З іншого боку, ефективність реалізації цих норм часто обмежується інституційними, фінансовими та організаційними чинниками, що особливо загострюються в умовах війни.

На відміну від усталених міжнародних моделей, українська система охорони культурної спадщини нині перебуває у стані динамічної трансформації, що зумовлено як внутрішніми реформами, так і впливом зовнішніх факторів, передусім повномасштабної війни. Україна є повноправною учасницею ключових міжнародних конвенцій у сфері захисту культурних цінностей, зокрема Конвенції 1954, 1970 та 1972 років, що формально інтегрує її у глобальну систему охорони культурної спадщини. Водночас, як зазначає М. В. Мазур, ефективність реалізації цих норм значною мірою залежить від рівня інституційної спроможності держави, узгодженості законодавства та наявності ресурсів, що в українських умовах часто є обмеженими [12, с. 12–14].

Суттєвою особливістю українського досвіду є функціонування системи охорони культурної спадщини в умовах активної фази збройного конфлікту, що принципово відрізняє її від більшості європейських країн. У той час як міжнародна практика орієнтована на превентивні заходи – створення цифрових архівів, систем раннього попередження та планів управління

ризиками – в Україні значна частина заходів має реактивний характер і спрямована на ліквідацію наслідків руйнувань. Це підтверджується численними випадками екстреної консервації пошкоджених об’єктів, зокрема після ракетних ударів по історичних центрах Харків та Одеса, де фахівці змушені оперативно фіксувати пошкодження та запобігати подальшій деградації пам’яток. Як підкреслює І. Возний, така модель реагування, хоча й є вимушеною, суттєво знижує загальну ефективність пам’яткоохоронної діяльності, оскільки не дозволяє повною мірою реалізувати превентивні механізми захисту [2, с. 6–8].

Важливою відмінністю між українським і міжнародним досвідом є також рівень інституційної спроможності. У країнах Європейського Союзу функціонують спеціалізовані органи охорони культурної спадщини, що мають стабільне фінансування, чітко визначені повноваження та ефективні механізми координації. Натомість в Україні, як зазначає С. Гаврилюк, існують проблеми з координацією між центральними та місцевими органами влади, що ускладнює реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини та знижує її ефективність [3, с. 230–232]. Додатковим фактором є кадровий дефіцит і недостатній рівень технічного забезпечення відповідних інституцій.

Окрему увагу слід приділити питанню відповідальності за знищення культурної спадщини. У міжнародній практиці важливу роль відіграють механізми притягнення до відповідальності за воєнні злочини, зокрема в рамках Міжнародний кримінальний суд. Відповідно до положень Римського статуту, умисне знищення історичних пам’яток, культових споруд і об’єктів культурної спадщини кваліфікується як воєнний злочин, що створює правові підстави для притягнення винних до відповідальності [20]. У міжнародній практиці вже існують прецеденти, зокрема справа щодо руйнування

культурних пам’яток у місті Тімбукту (Малі), яка стала важливим кроком у формуванні механізмів відповідальності за такі злочини. В Україні ж цей механізм лише починає активно застосовуватися, що зумовлює необхідність його подальшого розвитку та інтеграції у національну правову систему (див. Додаток З).

Водночас український досвід має і низку важливих сильних сторін, які сформувалися саме під впливом сучасних викликів. Зокрема, значно активізувалася співпраця з міжнародними організаціями, такими як UNESCO та ICOMOS, що сприяє впровадженню сучасних підходів до збереження культурної спадщини, включаючи цифрове документування та розробку стратегій відновлення [25; 28]. Прикладом є спільні ініціативи з фіксації пошкоджень культурних об’єктів за допомогою супутникових технологій і створення міжнародних баз даних.

Крім того, в Україні активно розвивається використання інноваційних технологій, зокрема 3D-сканування та цифрового моделювання, для документування руйнувань і планування відновлення пам’яток. Такі підходи вже застосовуються для об’єктів у Чернігів та Київ, що дозволяє створювати точні цифрові копії пам’яток і використовувати їх у процесі реставрації [27].

Ще одним важливим аспектом є зростання суспільної уваги до проблеми збереження культурної спадщини. В умовах війни вона набуває особливого значення як елемент національної ідентичності та символ культурної стійкості. Це проявляється у розвитку громадських ініціатив, волонтерських проєктів і цифрових платформ, спрямованих на документування та популяризацію культурних пам’яток. Як зазначають дослідники, така активізація громадянського суспільства є важливим чинником підвищення ефективності пам’яткоохоронної діяльності в умовах обмежених ресурсів [9, с. 45–46].

Отже, порівняльний аналіз українського та міжнародного досвіду свідчить про наявність суттєвих відмінностей у підходах до охорони культурної спадщини. Міжнародна практика характеризується системністю, превентивністю та високим рівнем інституційної спроможності, тоді як українська модель функціонує в умовах обмежених ресурсів і постійних загроз. Водночас інтеграція України у міжнародну систему охорони культурної спадщини створює передумови для вдосконалення національної політики у цій сфері та впровадження ефективних механізмів захисту пам’яток.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було здійснено комплексний аналіз стану культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні, а також досліджено специфіку її охорони в умовах російсько-української війни та проведено порівняння національного і міжнародного досвіду у цій сфері. Отримані результати дозволяють зробити низку узагальнюючих висновків щодо сучасного стану та перспектив розвитку системи захисту культурних цінностей.

Передусім встановлено, що Україна володіє значним культурним потенціалом, який представлений об’єктами всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що мають виняткову історичну, архітектурну та наукову цінність. Ці об’єкти не лише відображають багатовіковий розвиток української державності та культури, але й є важливою складовою світової культурної спадщини. Водночас їх збереження забезпечується через систему правових механізмів, яка поєднує міжнародні зобов’язання України та національне законодавство.

Разом із тим встановлено, що повномасштабна війна суттєво ускладнила функціонування системи охорони культурної спадщини. Внаслідок бойових

дій значна кількість об’єктів зазнала руйнувань або пошкоджень, що свідчить про масштабність загроз та їх системний характер. Особливої уваги заслуговує той факт, що культурна спадщина в умовах війни нерідко стає об’єктом цілеспрямованого впливу, що має на меті підрив культурної ідентичності та історичної пам’яті суспільства. Крім фізичних руйнувань, значною проблемою є незаконне переміщення культурних цінностей, а також втрата нематеріальної культурної спадщини, що має довгострокові негативні наслідки.

Проведений порівняльний аналіз українського та міжнародного досвіду засвідчив наявність суттєвих відмінностей у підходах до охорони культурної спадщини. Міжнародна практика характеризується системністю, превентивним характером заходів, високим рівнем інституційної спроможності та активним використанням сучасних технологій. Водночас українська модель функціонує в умовах обмежених ресурсів і постійних загроз, що зумовлює переважно реактивний характер заходів із захисту пам’яток. Незважаючи на це, Україна активно інтегрується у міжнародну систему охорони культурної спадщини, що відкриває можливості для впровадження ефективних практик та підвищення рівня захисту культурних цінностей.

Отже, сучасний стан охорони культурної спадщини в Україні визначається поєднанням значного культурного потенціалу та серйозних викликів, зумовлених воєнними діями. Це вимагає подальшого вдосконалення правових механізмів, посилення міжнародної співпраці, а також активного впровадження інноваційних технологій у сфері збереження та відновлення культурної спадщини. Ефективна реалізація цих заходів є необхідною умовою збереження культурних цінностей як складової національної і світової культурної спадщини.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було комплексно розглянуто теоретико-правові засади охорони культурної спадщини, міжнародні механізми її захисту, а також особливості функціонування національної системи охорони пам’яток в Україні в умовах сучасних викликів. Проведений аналіз підтверджує, що культурна спадщина є багатовимірним феноменом, який поєднує історичні, культурні, соціальні та правові аспекти, а її збереження виступає важливим елементом державної політики та міжнародного співробітництва.

На теоретичному рівні встановлено, що система охорони культурної спадщини базується на поєднанні міжнародно-правових норм і національного законодавства. Визначальну роль у цьому процесі відіграють міжнародні конвенції, які формують універсальні стандарти захисту культурних цінностей, а також діяльність спеціалізованих міжнародних організацій, що забезпечують координацію зусиль держав у сфері їх збереження. Водночас сучасні підходи до охорони культурної спадщини характеризуються інтеграцією інноваційних технологій, що дозволяє підвищити ефективність документування, моніторингу та відновлення пам’яток.

У процесі практичного аналізу було встановлено, що Україна володіє значним культурним потенціалом, який представлений об’єктами світової спадщини, що мають виняткову універсальну цінність. Їх охорона здійснюється в межах національної правової системи з урахуванням міжнародних зобов’язань. Проте ефективність реалізації цих механізмів обмежується низкою факторів, зокрема інституційними труднощами, недостатнім фінансуванням і потребою у вдосконаленні механізмів управління у сфері охорони культурної спадщини.

Особливу увагу в роботі приділено аналізу впливу російсько-української війни на стан культурної спадщини. Встановлено, що військові дії спричинили масштабні руйнування та пошкодження об’єктів культурної спадщини, а також призвели до незаконного переміщення культурних цінностей і втрати елементів нематеріальної культури. При цьому культурна спадщина в умовах війни виступає не лише об’єктом руйнування, але й інструментом впливу на суспільну свідомість, що підсилює значення її захисту.

Порівняльний аналіз українського та міжнародного досвіду охорони культурної спадщини дозволив встановити, що міжнародна практика характеризується системністю, превентивністю та високим рівнем інституційного забезпечення, тоді як українська модель функціонує в умовах постійних загроз і обмежених ресурсів, що зумовлює її переважно реактивний характер. Водночас інтеграція України у міжнародну систему охорони культурної спадщини створює передумови для запозичення ефективних практик і вдосконалення національної політики у цій сфері.

Отже, результати дослідження свідчать про необхідність подальшого розвитку системи охорони культурної спадщини в Україні шляхом удосконалення правового регулювання, посилення інституційної спроможності, активізації міжнародного співробітництва та впровадження сучасних технологій. Реалізація зазначених заходів сприятиме ефективному збереженню культурних цінностей та забезпеченню їх передачі майбутнім поколінням як важливої складової національної та світової культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вечерський В. В. Пам'ятка // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Пам'ятка (дата звернення: 4.05.2025).

2. Возний І. Захист культурної спадщини України в контексті російсько-української війни. Український історичний журнал. 2025

3. Гаврилюк, С. Пам’яткоохоронна діяльність в Україні: виклики сьогодення // Старий Луцьк : науковоінформаційний збірник, 2020. Вип. XVI. С. 227–239.

4. Гаврилюк, С. В., Гаврилюк, О. Н. Історичний нарис пам’яткоохоронної справи // Основи пам’яткознавства / наук. ред. Л. Гріффен, О. Титова. – БоБасен (Маврикій). Київ: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017. – С. 466–475.

5. Гаврилюк, С., Гаврилюк, О. Пам’яткоохоронні програми в Україні у 1991–2021 рр.: зміст та реалізація // Літопис Волині. 2022. № 26. С. 84–90.

6. Закон України «Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954р.». Відомості Верховної Ради. 2020. № 39. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#Text (дата звернення: 15.03.2026).

7. Кара-Васильєва, Т. В. Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності // Вісник Національної академії наук України. 2022. № 7. С. 42–46.

8. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: Міжнародний документ від 14.05.1954. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu54k01u?an=2&ed=1954_05_14 (дата звернення – 16.04.2026).

9. Конвенція про заходи, що спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивозу і передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ view/MU70K04U?ed=1970_11_14 (дата звернення – 01.05.2026).

10. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972. . URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (дата звернення – 04.03.2026).

11. Кот, С. І. (відп. ред.), Денисенко, Г. Г., Івакін, Г. Ю. та ін. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України». Київ: Інститут історії України, 2015. 486 с.

12. Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: Історико-теоретико-правове дослідження: автореф. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.01 / М. В. Мазур; Нац. Акад. Внутр. Справ. Київ, 2021. 24 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf517fb1-c03d-4171-99d2-c414fd 388438/content.

13. Пасіковська-Шнасс, М. Війна Росії проти України та її вплив на культурну спадщину [Електронний ресурс] / Дослідницька служба Європейського парламенту. 2022. Режим доступу: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/01331258078_EPRS-AaG-7293 77-Russias-war-Ukrainecultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf

14. Постанова Верховної Ради України «Про парламентські слухання на тему "Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні"» 18 квітня 2018 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/vzayemodiya-z-vr-ukrayini/.

15. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнар. наук.-

практ. конф., Київ, 25 травня 2023 р. / заг. ред. С. М. Стадник; відп. ред. В. Ф. Ятченко; орг. секр. О. Є. Сцібан. Київ: Науково- дослідний інститут українознавства, 2023. 414 с.

16. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 10.04.2026).

17. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. // Верховна Рада України. Офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588(дата звернення: 04.05.2025).

18. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX - початку XXI ст. та українська дійсність // Український історичний журнал. 2022. С. 159 –173.20. Указ Президента України № 329/2020 [Електронний ресурс].

19. Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» від 18.08.2020 № 329/2020 (із змінами від 09.04.2021 № 53/2021) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/view/U329_20 (дата звернення: 10.04.2026).

20. Яковюк, І. В., Анакіна, Т. М. Захист культурних цінностей у випадках збройних конфліктів засобами міжнародного права // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Вип. 5(46). С. 87–90.

21. European University Institute. Protecting Cultural Heritage during the War in Ukraine: Legal Responses and Global Consequences [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://euideas.eui.eu/2025/03/04/protecting-cultural-heritage-during-the-war-in-ukraine-legal-responses-and-global-consequences/.

22. Human Rights Watch. Destroying Cultural Heritage: Explosive Weapons' Effects in Armed Conflict and the Response of the International Community [Електронний ресурс]. 2024. Режим доступу: https://www.hrw.org/report/2024/04/18/destroying-cultural-heritage/explosive-weapons-effects-armed-conflict-and

23. ICOMOS. ICOMOS and Conflict Zones [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icomos.org/advocacy/icomos-and-conflict-zone

24. UNESCO. Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco

25. World Monuments Fund. Cultural Preservation during Wartime: Safeguarding Ukraine's Heritage Sites [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.wmf.org/events/cultural-preservation-during-wartime-safeguarding-ukraine-e2-80-99s-heritage-sites

26. Storeide M. S., George S., Sole A. et al. Standardization of digitized heritage: a review of implementations of 3D in cultural heritage // Heritage Science. 2023. P. 1–15.

27. Remondino F., Rizzi A. Reality-based 3D documentation of cultural heritage sites // Applied Geomatics. 2010. Vol. 2. P. 85–100.

28. Ioannides M. et al. Digital 3D heritage models as sustainable scholarly resources // Sustainability. 2019. Vol. 11. P. 2425.

29. Skublewska-Paszkowska M. et al. 3D technologies for intangible cultural heritage preservation // Heritage Science. 2022. Vol. 10. Art. 3. P. 1-24.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

30. Marc Mons. Cathédrale Notre Dame, Paris. modèle 3D. V.F.S., Barcelona, [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: https://www.turbosquid.com/fr/3d-models/3d-notre-dame-paris-1240650?dd_referrer=

31. Mohammad Saleh. Preserving the Ancient Architecture of the Middle East with Drones and Software. Autodesk. [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу: https://adsknews.autodesk.com/en/stories/preserving-the-ancient-architecture-of-the-middle-east-with-drones-and-software/

32. Elijah. Переваги фотограмметрії за допомогою дронів. [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу: https://drones.solar-m.com.ua/perevagy-fotogrammetriyi-za-dopomogoyu-droniv/

33. National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra". [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: https://whc.unesco.org/en/documents/218435

34. Electronic Archive of the National Conservation Area "St. Sophia of Kyiv". [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу: https://whc.unesco.org/en/documents/218453 07/06/2022

35. Ko Hon Chiu Vincent [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу: https://whc.unesco.org/en/documents/148324 05/05/2007

36. Visit Ukraine. [Електронний ресурс]. – 2025. – Режим доступу: https://visitukraine.today/uk/blog/1725/unesco-world-heritage-in-ukraine-what-places-are-definitely-worth-seeing#rezidenciya-mitropolitiv-bukovini-i-dalmacii

37. O. Novitskyy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://whc.unesco.org/en/documents/123527

38. Francesco Bandarin. [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу: https://whc.unesco.org/en/documents/113656

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

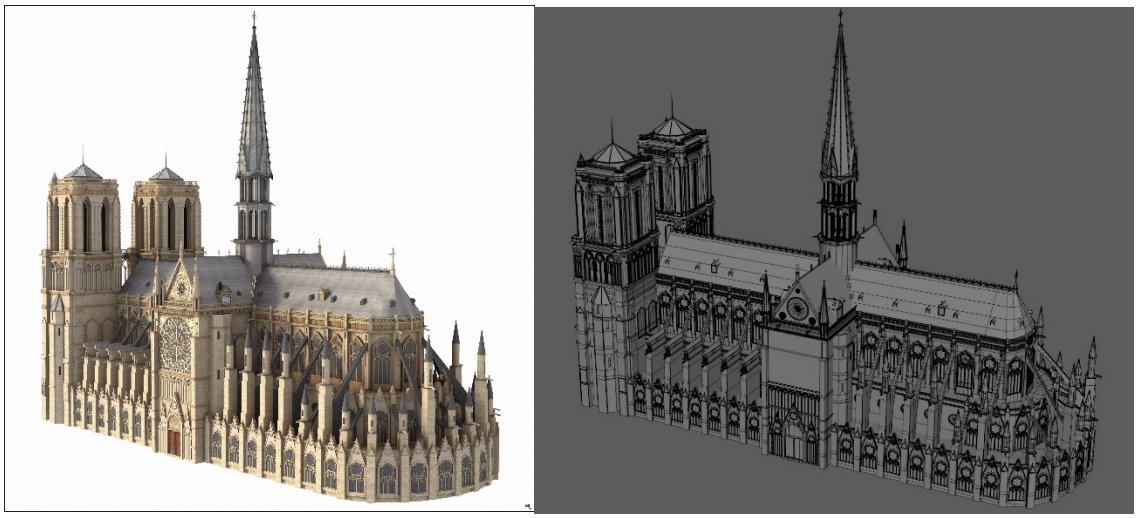

Рис 1-2. 3D-модель Нотр-Даму

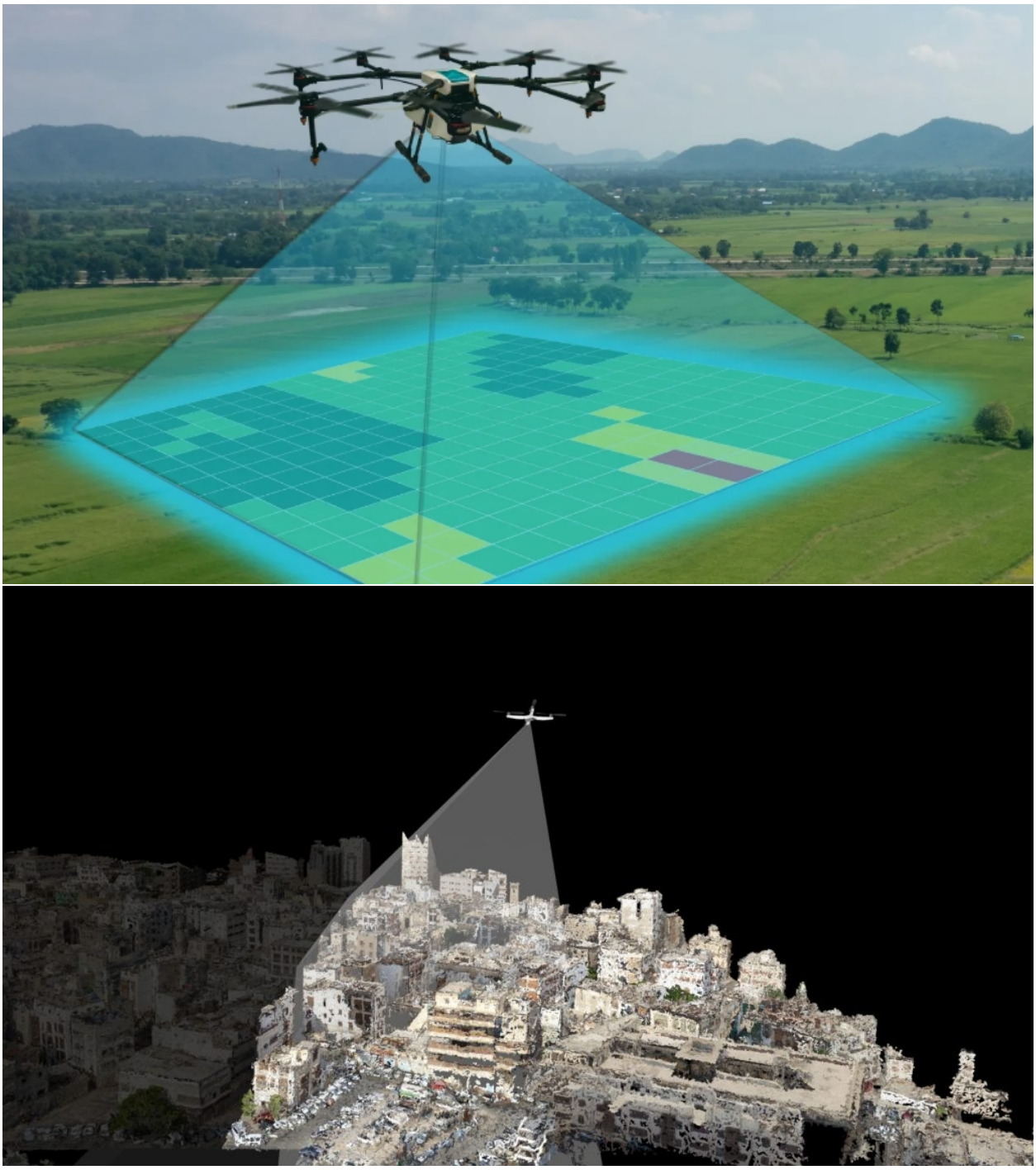

Рис 3-4. Фотограмметрія за допомогою дронів

ДОДАТОК Б

Рис 1. Києво-Печерська Лавра

Рис 2. Софія Київська

Рис 3. Історичний центр Львова

Рис 4. Резиденція митрополитів Буковини і Далмації

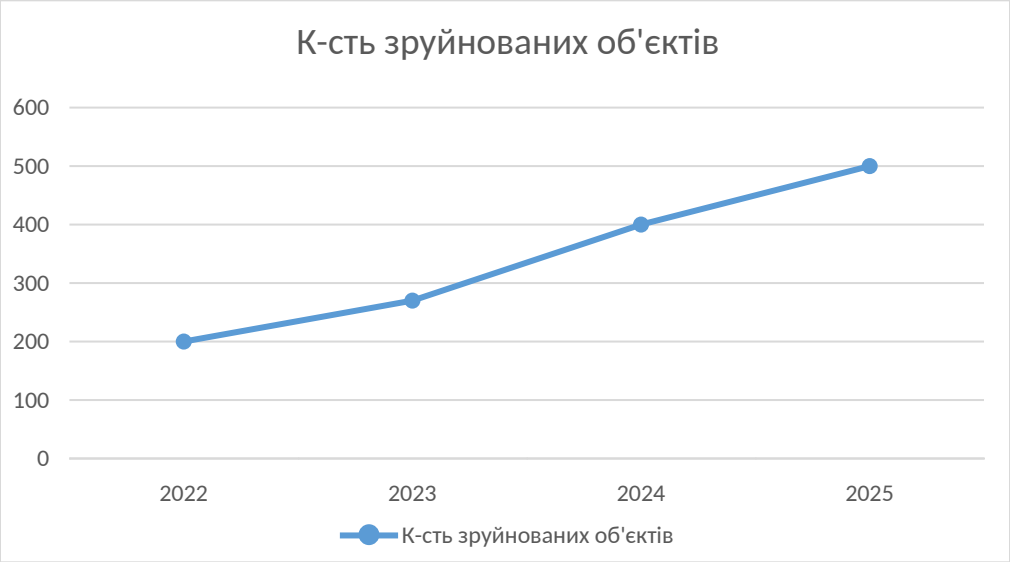

Рис 5. Дерев’яні церкви Карпатського регіону

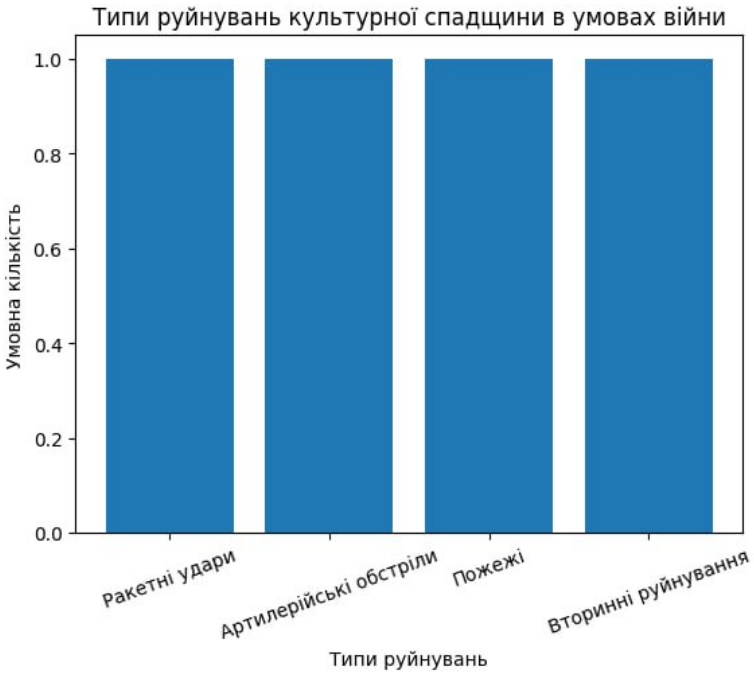
Рис 6. Геодезична дуга Струве

ДОДАТОК В

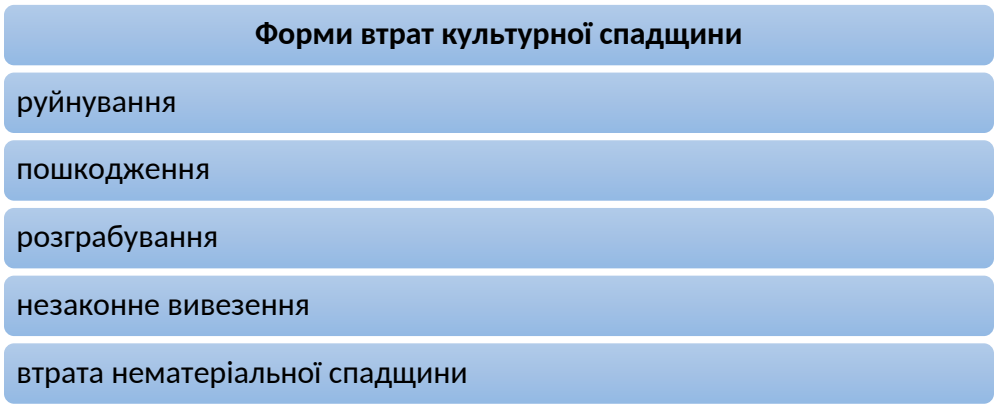
Динаміка руйнувань культурної спадщини в Україні (за даними UNESCO)

ДОДАТОК Г

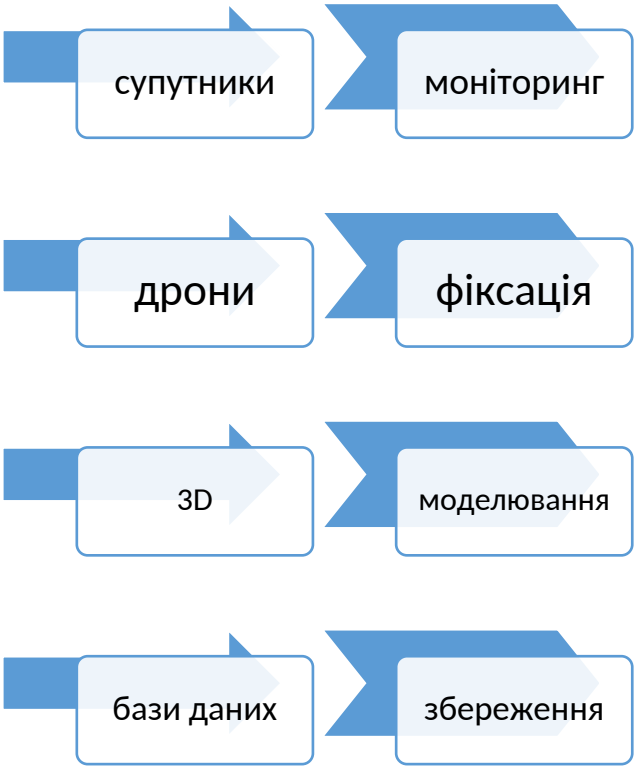
Типи руйнувань культурної спадщини в умовах війни

ДОДАТОК Д

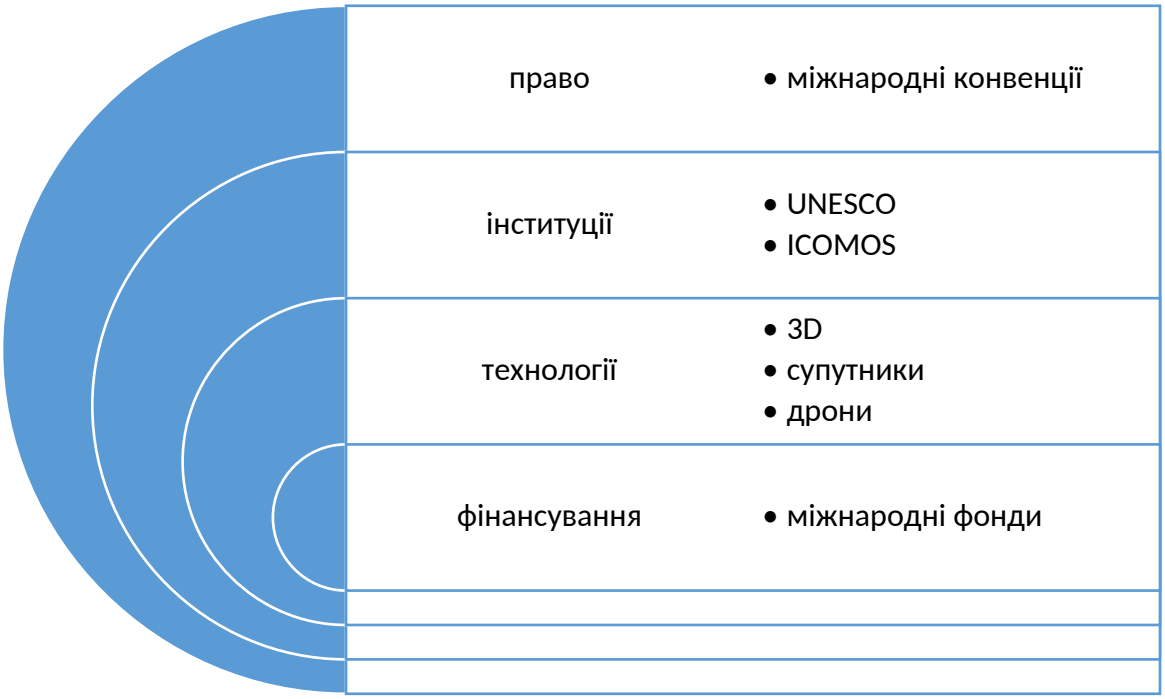
Форми втрат культурної спадщини

ДОДАТОК Е

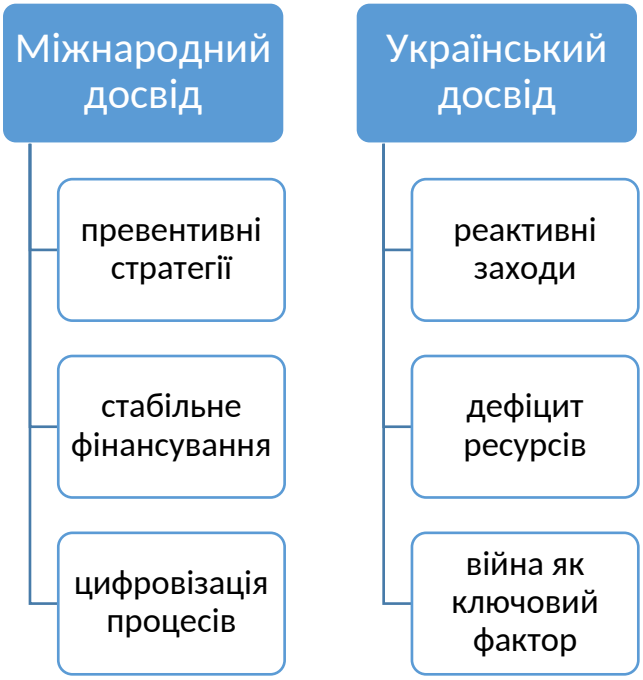
Технології документування культурної спадщини

ДОДАТОК Ж

Міжнародна модель захисту культурної спадщини

ДОДАТОК З

Порівняння підходів до охорони культурної спадщини